

A törvénytelen születés egészségügyi és büntetőjogi vonatkozásai a két háború közötti Magyarországon

© VARGA István

Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar, Szekszárd

vargai@igyk.pte.hu

A magyar nyelv ma is őrzi azt a különbséget, amit a jog már régen nem tartalmaz a házasságon kívül született gyermekekkel kapcsolatban. Az alábbi sorrend az elfogadástól, az enyhe elítélésen át a teljes elítélésig, a megőrzésig tart: *szerelmgyerek, virágbó vót, természetes gyermek, megesett lány magzata, balkézből született gyermek, potyagyerek, hadigyerök, lelencgyerek, törvénytelen ágyból született, oroszva csinált kölök, tisztátalan ágyból származott, zabigyerek, fattyú* (Balázs Kovács, 2000:265-266; Nagy, 1994:118; Tárkány Szűcs, 1981:141-142).

A korabeli hivatalos megnevezés a „törvénytelen gyermek” volt, ezzel azonban már akkor is vitatkoztak. *„A bevett és megszokott terminológián valóban nehéz változtatni, de ennek ellenére sem tartható fenn a törvénytelen gyermek elnevezés, mert nem felel meg tartalmilag a jelenleg kialakult jogállapotnak. Törvénytelen gyermekek ugyanis azok, akikről a jog nem akar tudni, igényeik tekintetében nem rendelkezik és így valóban nélkülöznek minden rájuk vonatkozó jogi szabályozást és elismerést. Ezért törvénytelen gyermekekről beszélhetünk a mi régi jogunkban ... de nálunk ma már nem.”* A szerző szerint a *„házasságon kívüli gyermek”* használata lenne a kívánatos (Cziglányi, 1939:41).

A jogszabályok szövege azonban a *„törvénytelen gyermek”* kifejezést használta, de mint látni fogjuk nem mindig.

A törvénytelen gyermek jogállása

A tárgyalt korszakban a családjogi kérdések a magánjog körébe tartoztak, szokásjog és törvények vegyesen rendelkeztek róluk. A házasságon kívül született gyermek:

1. Az anyja leánykori vezetéknevét viseli.
 2. Az anyja állampolgárságát és vallását követi.
 3. Községi illetőségét az anya községi illetősége szabja meg.
 4. Jogilag csak az anyjával és annak vérrokonaival van rokonságban.
 5. Törvényes öröklési jog csak az anyjával és annak vérrokonaival szemben illeti meg.
 6. A gyermek természetes és törvényes gyámja az anya; ha az anya kiskorú, akkor a gyámhatóság rendel ki gyámot.
 7. A természetes apát a gyermekkel szemben csak a tartásdíjfizetés kötelezettsége terheli. Az apa a gyermekkel nincs családi kapcsolatban.
- (Csorna, 1929:127-128; Esztergár, 1936:128-130; Cziglányi, 1939:33-41).

A felsorolás alapján megállapítható, hogy a házasságon kívül született gyermekeket a társadalom elítélte, komoly joghátrányok sújtották őket, nem túlzás azt állítani, hogy jogaikat tekintve másodrendű állampolgárok voltak. Ez a depriváció

hatással volt életükre, és erősen korlátozta társadalmi mobilitási lehetőségeiket. (Lásd bővebben: Varga, 2007; Varga, 2008; Varga, 2009.)

Egyenjogúsításukat csak az 1946. évi XXIX. törvény mondta ki, melynek 19. §. szerint: *"A házasságon kívül született gyermek mind az anyának, mind az atyának, mind ezek rokonainak egyaránt rokona ... úgy illetik jogok és terhelik kötelezettségek, mintha a gyermek házasságból született volna."*

A fogantatás

A törvénytelen születés is a várandóssággal kezdődik, amit nemi aktus előz meg. A házasságon kívüli születés történhetett nem házas felek közötti viszonyként, ilyenkor a társadalmi nyomás a megesett lány feleségül vételre irányult (Tárkány Szűcs, 1981:431). Ha ez nem történt meg előfordult, hogy kártérítésre kötelezték a legényt „bikapénzt” kellett fizetnie (Jávor, 2000:662).

Házas férfi és lány közötti kapcsolatnál a közösség általában a leányanyát okolta, amiért viszonyt kezdett egy házas emberrel (Tárkány Szűcs, 1981:431). Ugyanakkor a házasságtörésnek két fajtáját különítették el: A nemi ösztönnek engedelmeskedő alkalmoszerűen elkövetett, illetve a tartós viszonyra kifejlődött szeretőtartást (Máday, 1908:587).

A néprajzi szakirodalomból tudjuk azt is, hogy a várandós asszonyt szigorú kiváltságok illették meg:

- kellemetlenségtől, váratlan eseménytől, megerőltető munkától óvni kell,
- köteles volt dolgozni, amíg állapota megengedte, de jobban segítettek neki,
- nem kötelezhető tanúskodásra, esküre, nem perelhető,
- amit megkíván azt nem szabad megtagadni tőle,
- engedély nélkül elveheti azt a dolgot, ami a gyermek táplálását, egészségét elősegíti.

Ez utóbbi két jellemző azonban általában a leányanyákra nem vonatkozott (Tárkány Szűcs, 1981:123).

A fogantatás időpontja is lényeges volt, hiszen törvényes gyermek az, aki törvényes vagy vélt házasságból származik. Fontos, hogy a házasság megkötése után a hetedik, és megszűnése után a tizedik hónap alatt kell megszületnie. A többi gyermek törvénytelen (Wenzel, 1863:206-213).

Látható, hogy a szabályozás meglehetősen tágan szabta meg a két határértéket, ezzel is elkerülve a kényes helyzeteket.

A prostitúció

A házasságon kívüli kapcsolatok speciális esete a prostituáltakkal fenntartott viszony. A kéjrendszernél (prostitúció) a nő a szerelmi ölelését bocsátja pénzért áruba. Fontos megkülönböztetni egyrészt a rendőri felügyelet alatt álló és titkos kéj nők kategóriáját, másrészt a fő- és mellékfoglalkozású kéj nőket (Máday, 1908:588).

A vizsgált korszakban a prostitúció önmagában nem volt büntetendő, a 160.100/1926. B. M. sz. rendelet szerint az a 18 év feletti nő, aki magát önként a rendőrhatalomnál bejegyezteti, és ezzel kapcsolatban magát hetenként kétszer kötelező orvosi vizsgálat alá veti, engedélyt nyer a keresetszerű kéjelgés üzésére. A

bejegyzésről a kéjnők igazolványt kaptak, csak a rendőrhatóságok által engedélyezett bárcsházákban lakhattak, és a rendőrhatóság által engedélyezett „találkahelyeket” használhatták (Doros, 1935:42).

Büntették viszont a saját gyermek prostituálását: „Azon szülő, a ki törvényes vagy természetes nőgyermekét, mással nemi közösülésre, - ugyszintén az, a ki a törvényes vagy természetes gyermekét mással nemi, vagy természetelleni fajtalanság elkövetésére csábítja: a csábítás büntettét követi el, és öt évig terjedhető fegyházzal büntetendő.” (1878. évi V. törvény 247. §) Ez a pont azért lényeges, mert egyrészt a „természetes gyermek” szót használja a törvénytelen gyermek helyett, ami egy árnyalattal kevésbé elítélő. Másrészt ezen szakasz egyenlően bírálta el a törvényes és természeti gyermekek sérelmére elkövetett büntettet, tehát a jog hátrányos megkülönböztetése itt nem érvényesült!

Átmenetet képeznek a prostitúció felé azok az esetek, ahol a nők foglalkozással rendelkeztek, de ellenszolgáltatásért vállalkoztak szexuális szolgáltatásra is. (Tehát nem kizárólag szexuális szolgáltatást nyújtottak, aminek oka volt az is, hogy a vidéki élet általában nem tette lehetővé a nyílt prostitúciót.) Ilyenek voltak a „közösanyák”, akik szilajpásztorokhoz jártak ki a pusztára mosás ürügyén, a „szabadlányok”, akik kocsmai felszolgálóként a vendégek egyéb kívánságait is teljesítették. Az „ágyas” átmenet a vadházasság és a szabadlány között: formálisan cseléd, szakácsnő státusban volt, de egyéb szolgáltatásokat is végzett (Tárkány Szűcs, 1981:284-285).

A megesett falusi lányok gyakran menekültek az erkölcsi megbélyegzés és közösségből történő kirekesztődés elől a városba, illetve a fővárosba cselédnek (Gyáni, 1983:87). A prostitúció és a törvénytelen születés kapcsolatában azonban az ok-okozat összefüggés nem egyértelmű. A cselédek egy része keresetkiegészítés miatt prostituálódik, mások viszont megesett lányként váltak időlegesen prostituálttá (Gyáni, 1983:182).

Szülés vs. abortusz

„A teherben levő nő, a ki méhmagzatát szándékosan elhajtja, megöli, vagy azt más által eszközölteti, ha házasságon kívül esett teherbe: két évig terjedhető börtönnel, ellenkező esetben pedig három évig terjedhető börtönnel büntetendő.” (1878. évi V. törvény 285. §) Tehát ha házasságon kívüli terhesség esetén történt az abortusz, megengedőbb volt a jogalkotó, és alacsonyabb büntetési tételt alkalmazott.

Feltehetőleg itt a szokásjog jelent meg a jogi szabályozásban, hiszen a törvénytelen születés elkerülésének volt lehetősége a terhesség megszakítás (elcsinálás, angyalcsinálás, elhajtás), amely emelés, ugrálás, forró fürdő, vagy szűrő eszközzel a méhbe nyúlással valósulhatott meg. Bár a magzatelhajtás bűnnek tekintett dolognak számított, a szégyenből fakadó kényszer mégis megengedte az előbb említett módszereket, általában ameddig a magzatnak nem volt „lelke”, amíg meg nem mozdult (Tárkány Szűcs, 1981:124; Jávör, 2000:666; Szilágyi, 2000:758.).

Halvaszülés vs. gyermekölés

Ha a magzatelhajtás nem sikerült, a végső eszköz a már megszületett törvénytelen gyermektől való „megszabadulásra” a csecsemőgyilkosság volt. Ez általában halálra éheztetéssel, dunnával fullasztással, vagy fagyba tétellel történt (Kapros, 1990:13; Kiss, 1981:143-144; Szilágyi, 2000:758).

A büntető törvénykönyvben külön szakasz foglalkozott az újszülött öléssel. „Azon anya, a ki a házasságon kívül született gyermekét a szülés alatt, vagy közvetlenül a szülés után szándékosan megöli: öt évig terjedhető börtönnel büntetendő.” (1878. évi V. törvény 284. §) Tehát az újszülött ölés a gyilkosságnak egy speciális esete volt, de csak

- ❖ kimondottan a házasságon kívül született gyermekre vonatkozott,
- ❖ a szülés ideje alatt, vagy közvetlenül utána elkövetett végrehajtás esetén
- ❖ az anya által volt megvalósítható, mert a nemző apákra nem vonatkozott.

Egyéb esetekben az emberölésre vonatkozó szabályok voltak irányadóak. Az orvosszakértő feladata itt annak megállapítása volt, hogy a gyermek élve született-e. Ha igen, akkor mi volt a halál oka, mert ölést csak élő lény ellen lehetett elkövetni. (Moravcsik-Sólyom, 1929:496-499).

A halvaszületés és a gyermekölés kérdése azonban igen vékony mezsgyén mozgott a korszakban. A születések (főleg vidéken) orvos hiányában bába közreműködésével történtek. A már megszületett gyermek esetén a bábának volt kiemelt szerepe abban, hogy a gyermek „halva szülessen”. Pl.: az adatközlő elmondása szerint nagybátyja születésekor a családi legendárium szerint a bába asszony megkérdezte, hogy a vézna és gyenge csecsemő, élve maradjon-e? (Varga, é.n.)

Egyéb büntetőjogi vonatkozások

A törvénytelen születés sajátos al-esetét képezték a bűncselekmény során teherbe eső nők. „Erőszakos nemi közösülés büntetettét követi el, és tíz évig terjedhető fegyházzal büntetendő: 1. a ki valamely nőszemélyt erőszakkal vagy fenyegetéssel arra kényszerít, hogy vele házasságon kívül közösüljön. 2. a ki valamely nőszemélynek öntudatlan vagy akarata nyilvánítására vagy védelmére tehetetlen állapotát arra használja fel, hogy vele házasságon kívül közösüljön; akár ő idézte elő ezen állapotát akár nem.” (1878 évi V. törvény 232. §). Első megállapításunk, hogy házasságon belül nem intézkedett a jogszabály erőszakról, de témánk szempontjából ez lényegtelen, hiszen házasságon belüli kapcsolatból nem származhatott törvénytelen gyermek. Másrészt megállapítható, hogy a házasságon kívülség itt is megjelent, sőt a bűncselekmény szempontjából kiemelt fontossággal bírt.

„A szemérem elleni erőszak büntetettét követi el, és öt évig terjedhető börtönnel büntetendő: a ki valamely nőszemélyen erőszakkal, vagy fenyegetéssel, - vagy a nőszemélynek a 232. § 2. pontjában meghatározott állapotában, házasságon kívül fajtalanságot követ el, a mennyiben cselekménye súlyosabb beszámítású büntetett nem képez.” (1878 évi V. törvény 233. §). Bár mint tudjuk fajtalanságból gyermek nem születhet, a jogszabály itt is kihangsúlyozza, hogy ezen aktus nem házasságon belül történt. Akár erőszak, akár fajtalanság esete állt is fent, az igazságügyi orvosszakértő ilyen esetekben olyan jeleket keresett, melyek a megtörtént, vagy

megkezdett közösülésre/fajtalanságra utalnak. Szűz nő esetén erre lehetőség volt a szűzhártya vizsgálatával. Más esetekben lehetséges az ondó kimutatása a nő nemző szervein, vagy ruháin, de erre csak röviddel a közösülés után kerülhetett sor. Ha azonos nemi betegségben szenvedett mindkét fél, és a betegség tünetei kb. egyszerre jelentkeztek, az szintén bizonyíték lehetett. Előfordulhatott, hogy zsarolás céljából okozott valaki sérülést magának. Ilyenkor a felek testi erőviszonyait is meg kellett vizsgálni (Moravcsik-Sólyom, 1929:438-448).

Emberölés büntett elkövetésekor is találkozunk a házasságon kívüli születéssel: *„Életfogytig tartó fegyházzal büntetetik a szándékos emberölés: ha azt a tettes, felmenő ágbeli törvényes rokonán, házastársán, több emberen, törvénytelen gyermek saját anyján vagy törvényesítés esetében természetes atyján követte el.”* (1878 évi V. törvény 280. §). A törvénytelen gyermekek itt is azonos elbírálás alá estek a törvényes társaikkal. Ugyanakkor a nemző apa (aki nem volt törvényes rokon) esetleges megölése esetén alacsonyabb volt a büntetési tétel, mint a családtagok esetében.

Egy korabeli eset

Ezek után nézzünk egy korabeli konkrét esetet, melyet a Tolna Megyei Levéltárban történt kutatásom során találtam (Tolna Megyei Levéltár Fbe.2321-1928), és a tárgyalt téma több aspektusa is jellemző rá. Meg kell azonban említeni, hogy levéltári iratokból rekonstruálni nehézkes a konkrét eseteket. Ennek egyik oka a levéltári források hiányos volta. A másik ok a társadalmi problémák konstrukcionista megközelítésének elméletéből fakad. Ez utóbbit tárgyalja részletesen az elmúlt évben megjelent hiánypótló mű (Szöllősi, 2012).

G. Erzsébet 18 éves magyar anyanyelvű, római katolikus hajadon, foglalkozása házicseléd és napszámos. Az erkölcsi bizonyítványa szerint: arca hosszas, haja fekete, szeme fekete. Tudjuk róla még, hogy írni-olvasni tud, és vagyontalan.

A Magyar Királyi pécsi IV csendőrkerület 1/59 sz. jelentése a fiatakorúak bíróságának Dombóvárra a következőket tartalmazza. 1928 július 8-án egy ügyvédnél cselédkedő G. Erzsébet rosszul lett, orvost kellett hozzá hívni, aki megállapította: *„...hogyan nevezett nő gyermek szülés következtében betegedett meg. Azt azonban, hogy az általa szült gyermek hol van, arról még hallani sem akar, tagadta, hogy ő gyermeket szült volna. ...A csendőrijárőr által történt kikérdezés alkalmával beismerte, hogy gyermeket szült, s róla nyilatkozott, hogy a szegény elkerülése végett, mivel az halva született, az árnyékszékbe dobta...”*

Ezután természetesen a csendőrök a holttest megkeresése céljából ki akarták bontani az árnyékszékét. Ekkor G. Erzsébet *„...a mosókonyhából – hol feküdt – nyíló pincéből az általa elföldelt gyermeket észrevétlenül magához vette, és azt az árnyékszékbe akarta dobni.”*

Ekkor Özv. H. Lajosné, aki szakácsnőként szintén az ügyvédnél dolgozott *„...ezen tervében megakadályozta oly módon, hogy gyanúsítottat reá beszélte, hogy a gyermeket adja át neki, majd ő dobja észrevétlenül az árnyékszékbe.”*

A halott gyermeket azonban a csendőröknek adta át, akik *„...mint bűnjelt őrizetbe véve, azt a Tamási község hullaházába szállította.”*

1928 július 11-én elrendelik G Erzsébet megvizsgálását, mert: *„...a nyomozás adatai szerint az a gyanú merült fel, hogy nevezett gyanúsított magzata élve született.”* Ugyanis a felvett jegyzőkönyv tanulsága szerint: *A megvizsgált gyerek hulla 49 cm hosszú, fejkerülete 38,5 cm, súlya becslés szerint 3.500 gr, neme*

leány... teljesen kifejlett gyermek volt. Szülés után a gyermek élt... A szülés után a gyermek kb. 10 percig élhetett.”

Az anyát is meghallgatják, aki előadja, hogy ő nem akarta megölni a gyermeket. A szülés után „...a gyermek köldökzsinórját eltéptem, és a gyermekre azon helyen ahol volt ráhajtottam a lábamnál levő dunyhát, úgy hogy teljesen eltakarta a gyermeket. Ezt nem azért tettem, mintha szándékomban lett volna a gyermek fullasztás általi megölése, hanem azért mert nem akartam, hogy kiderüljön, hogy gyermekem született. ...Amikor a dunyhát levéve a gyermekről láttam, hogy a gyermek halott, akkor állapítottam csak meg ijedten, hogy bizonyára azért fulladt meg, mert én a dunyhával letakartam, és ezen cselekmény fölötti ijedtségemben, mialatt a doktor még az udvaron volt, a gyermekhullát a szomszédos pincébe vittem, és homokkal letakartam, a pince azon részén, ahol a zöldséget szoktuk homokkal letakarni.”

Az 1928 augusztus 24-én megszületett a bírósági ítélet, G. Erzsébetet 15 napi fogház-büntetésre ítélte, amelyet fiatakorúak fogházában kell letöltenie. Ezen kívül köteles 33 pengő 64 fillér, és az ezután felmerülő bűnügyi költség megfizetésére.

1928 augusztus 27-én kérelemmel fordul a bírósághoz. Kéri, hogy a 15 napi fogházbüntetést: „...majd később, a téli hónapokban ülhessem le. ...kenyeremet veszíteném el, ha mostan be kellene mennem, míg ellenben a tél folyamán gazdám inkább kap helyettesítésemre mást s így helyemet megtarthatnám, mert a mai viszonyok mellett helyet nehezen lehet találni s a büntetésnek nem lehet célja, hogy engem kenyérkeresetemtől megfosszon.”

A bíróság 1928 október 24-ig megadja a halasztást, azonban ismeretlen ok miatt G. Erzsébet 1928 szeptember 03-án jelentkezik a bíróságon, és „...büntetés kitöltése végett a fogházörnek átadatott.”

Zárszó

Mint láttuk, a törvénytelen születésnek számtalan kapcsolódási pontja volt az orvosi szabályozással, és a büntetőjoggal. Előbbi természetesnek mondható, utóbbi azonban nem. Ugyanakkor a korabeli büntetőjog mégiscsak jelentősen befolyásolta a házasságon kívüli terhességre jutó nő helyzetét. Könnyen előfordulhatott, hogy magzatelhajtás, gyermekölés miatt került büntető eljárás alá, aki a nem kívánt gyermek születését akarta elkerülni. Ha a házasságon kívüli gyermek hátrányos helyzetét nézzük, a kockázat vállalása talán érthető. Ezzel azonban egy új, büntetőjogi kockázatot is vállalt az anya.

Mint a bemutatott esetből láttuk, a cselédként dolgozó fiatalos anya tisztázatlan körülmények között került várandós állapotba. A gyermeket elvetetni feltehetőleg akarta, de nem tudta. Hogy munkáját ne veszítse el, a gyermeket szülés után megölte, és a szülésé tényét is tagadta. Amikor ezt már nem tudta bizonyítani, akkor a gyermek „véletlen” megölését ismerte be. A „taktikázás” szinte az utolsó pillanatig tartott. A hatóságok a jogszabályoknak megfelelően kiszabták a büntetést, ami azonban a kiszabható maximum (5 év) töredéke volt. Ezzel a jogalkalmazó közvetve reaktivizálta az elkövetett büntettet, de a téma ezen vonatkozásainak feltárása további kutatást igényel.

Irodalomjegyzék

- 160.100/1926. B. M. sz. rendelet
1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről
1946. évi XXIX. törvény a házasságon kívül született gyermek jogállásáról
BALÁZS KOVÁCS Sándor (2000): *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve XXII.* Szekszárd.
CZIGLÁNYI Aladár (1939): *A tartásjog rendszere és szociálpolitikája.* Pécs: Dunántúl Nyomda.
CSORNA Kálmán (1929): *A szociális gyermekvédelem rendszere.* Budapest: Eggenberger.
DOROS Gábor (1935): A prostitúció leküzdésének kérdése Magyarországon. In Doros Gábor (szerk.), *Küzdelem a leánykereskedés és a prostitúció ellen.* Budapest.
ESZTERGÁR Lajos (1936): *A szociálpolitika tételes jogi alapjai.* Pécs: Kultúra Könyvnyomdai Műintézet.
GYÁNI Gábor (1983): *Család, háztartás és a városi cselédség.* Budapest, Magvető.
JÁVOR Kata (2000): *A magyar paraszti erkölcs és magatartás.* Magyar Néprajz – Társadalom. Budapest: Akadémia.
KAPROS Márta (1990): *A születés és kisgyermekkor szokásai.* Magyar Néprajz VII kötet. Budapest: Akadémia.
KISS Lajos (1981): *A szegény emberek élete II.* Budapest: Gondolat.
MÁDAY Andor (1908): A család átalakulása és a feminizmus. In Stein Lajos (szerk.), *A társadalom.* Budapest: Athenaeum.
MORAVCSIK Emil, & SÓLYOM Andor (1929): *Az orvos működési köre az igazságügyi közszolgálatban.* Budapest: A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat.
NAGY Janka Teodóra (1994): A keresztapaság a Külsőrekecsini csángóknál. *Néprajzi Látóhatár*, 1-2.
SZILÁGYI Miklós (2000): *Törvények, szokásjog, jogszokás.* Magyar Néprajz – Társadalom. Budapest: Akadémia.
SZÖLLŐSI Gábor (2012): *A társadalmi problémák konstrukcionista elméletének alapjai.* Miskolc: Z-Press.
TÁRKÁNY SZÜCS Ernő (1981): *Magyar jogi népszokások.* Budapest: Gondolat.
Tolna Megyei Levéltár Fbe.2321-1928)
VARGA István (2007): Kísérlet a törvénytelen gyermekek két világháború közötti helyzetének bemutatására Magyarországon. In Némédi Dénes, & Szabari Vera (szerk.), *Kötő-jelek 2006.* Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskolájának Évkönyve. Budapest: ELTE.
VARGA István (2008): Törvénytelen születésű személyek mobilitási lehetőségei Magyarországon a két világháború között. In Némédi Dénes, & Szabari Vera (szerk.), *Kötő-jelek 2007.* Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskolájának Évkönyve. Budapest: ELTE
VARGA István (2009): A törvénytelen születés interdiszciplináris megközelítése. In Mezey Barna, & Nagy Janka Teodóra (szerk.), *Jogi néprajzi – Jogi kultúrtörténet.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
VARGA István (é.n.): *A Farkas család Simontornyán.* Kézirat.
WENZEL Gyula (1863): *Magyar és erdélyi magánjog rendszere.* Budán: A Kir. Egyetemi Nyomda.